

Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı

İslam Sadiq

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Folklor İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: islamsadiq1953@yahoo.com

Annotasiya. Azərbaycan dilində sözdüzəldici şəkilçilərin iki və dörd cür yazıldığı dilçiliyə aid ədəbiyyatlarda göstərilmiş, bu mövzuda xeyli araşdırmalar aparılmışdır. Lakin bir çox sözdüzəldici şəkilçilər altı cür yazıldığına baxmayaraq, Azərbaycan dilçiliyində son vaxtlara qədər bu məsələlərə toxunulmamışdır.

Azərbaycan dilindəki bir çox sözdüzəldici şəkilçilərin altı cür yazıldığı fikri irəli sürülmüş və artıq öz təsdiqini tapmışdır. Bu məqalədə həmin araşdırmaların davamı olaraq *çaq*, *çək*, *cıq*, *çik*, *çuq*, *çük* sözdüzəldici şəkilçilərinin *ça*, *çə*, *çi*, *çi*, *çu*, *çü*, *ca*, *cə*, *ci*, *cü* şəkilçilərinin sonuna uyğun olaraq, *q* və *k* samit səsləri artırılmaqla yarandığı göstərilmiş və onların iştirakı ilə söz yaradıcılığına aid çoxsaylı örnəklər verilmiş, həmin şəkilçilərin altı cür yazıldığı sübuta yetirilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan dili, sözdüzəldici şəkilçi, altı cür yazılan şəkilçi, söz yaradıcılığı

Word creation in Azerbaijani language

Islam Sadig

Doctor of Philological Sciences

Institute of Folklore of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: islamsadiq1953@yahoo.com

Abstract. There are two and four types of lexical suffixes in the Azerbaijani language and it was shown in the literature on linguistics. A lot of research has been done on this topic. However, despite the fact that many lexical suffixes are written in six ways, these issues have not been touched upon in Azerbaijani linguistics until recently.

The idea that many lexical suffixes in the Azerbaijani language are written in six ways has been put forward and has already been confirmed.

In this article, as a continuation of those studies, *çaq*, *çək*, *cıq*, *çik*, *çuq*, *çük*, *caq*, *cək*, *cıq*, *cik*, *cuq*, *cük* word-building suffix has been created addition *q* and *k* consonant voice to the end of the *ça*, *çə*, *çi*, *çü*, *ca*, *cə*, *ci*, *cü* suffix and numerous examples are given belonging to word creativity with their presence, was proven that those suffixes were written in six forms.

Keyword: Azerbaijani language, word-building suffix, six such written suffix, word creation

Giriş / Introduction

Azərbaycan dilində söz yaradıcılığının müxtəlif yolları var. Onları daha çox işlənmə və nisbətən az işlənmə ilə, iki yerə bölmək olar. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığının ən qədim yollarından biri sait səslərin əvvəlinə və sonuna samitlərin qoşulmasıdır, yəni qədim dildə təkcə sait səslər semantik yuva olub [3, s.344-354; 4, s.521-526]. Hecaların təkrarlanması və yerdəyişməsi, sadə sözlərin birləşməsi, sözdüzdəldici şəkilçilərin söz köklərinə artırılması və

Əsas hissə / Main Part

Türk dili altı cür yazılan sözdüzdəldici şəkilçilərlə olduqca zəngindir. Azərbaycan dilindəki bir çox sözdüzdəldici şəkilçilərin altı cür yazıldığı fikri irəli sürülmüş və artıq öz təsdiqini tapmışdır [6, s.193-199; 7, s.254-260]. Çə, çə, çı, çı, çu, çü, çaq, çək, çıq, çik, çuq, çük, ca, cə, cı, ci, cu, cü, caq, cək, cıq, cik, cuq, cük sözdüzdəldici şəkilçiləri də altı cür yazılır. Onların köməyi ilə türk dilində yüzrlərlə sözlər yaranıb. Onlar daha çox birhəcalı söz köklərinə qoşulur. Düzəltmə və mürəkkəb sözlərə də qoşula bilər. Burada həmin şəkilçilərin köməyi ilə düzəlmiş isimlərə baxaq:

Kal+ça=kalça camışın balasına deyilir. Kal sözün köküdür, camışın törədici erkəyinin adıdır. Çə sözdüzdəldici şəkilçisi ona qoşulmaqla kalça sözü yaranıb. Bu sözün kələçə şəklində yazılışı da var. Onların hər ikisi eyni yolla əmələ gəlib.

Xal+ça=xalça. Bu söz xal kökündən və çə sözdüzdəldici şəkilçisindən əmələ gəlib. Hal-hazırda dilimizdə işlənmə sözdür.

Bağ+ça=bağça. Bağ kökündən və çə sözdüzdəldici şəkilçisindən ibarətdir. Bağ sözü hazırda dilimizdə iki anlamda işlənir: 1. Bağ- meyvə bağları; 2. Bağ-ipi, kəndiri və s. bağlamaq.

Al+ça=alça. Həm ağacın, həm də onun meyvəsinin adıdır. Al sözün köküdür. Onun hazırda dörd anlamı var: 1. Qırmızı rəngin ən parlaq çalarıdır; 2. Hiylə, kələk, yağlı dil; 3. Almaq feilinin əmr formasıdır-al; 4. Al-aile.

Al kökü ilə alça sözü arasında anlam yaxınlığı da saxlanmışdır. Alçanın qabığından qırmızı rəng alınır. Yun və pambıq ipləri alça qabı-

s. söz yaradıcılığında daha çox istifadə olunan yollardır. Azərbaycan dilçiliyində bu məsələlər döndə-döndə araşdırılmışdır.

Azərbaycan dili sözdüzdəldici şəkilçilərlə olduqca zəngindir. Söz yaradıcılığı zamanı daha çox söz köklərinə sözdüzdəldici şəkilçilərin qoşulduğu aydın görünür. Çünki bu yolla yaranmış sözlər Azərbaycan dilinin leksik fondunda çoxluq təşkil edir.

ğıyla qırmızı boyayırlar. Onun meyvəsindən hazırlanan yaxı da qırmızı olur.

Al söz kökünə çə sözdüzdəldici şəkilçisi qoşulmaqla alça sözü alınmış.

Dol+ça=dolça. Bir su qabının adıdır. "Lilpar olan yerdə dolça nə lazım". Dol feilinə çə sözdüzdəldici şəkilçisi artırılıb və dolça sözü əmələ gəlib. Dol feil köküyü dolça sözü arasında da bir anlam yaxınlığı var.

Xon+ça=xonça, pa+ça=paça, par+ça=parça, tax+ça=taxça, yarma+ça=yarmaça, qala+ça=qalaça, dana+ça=danaça, naval+ça=navalça, qıl+ça=qılça kimi onlarla sözlər var ki, onlar da ayrı-ayrı söz köklərinə çə sözdüzdəldici şəkilçisi artırılmaqla alınmış.

Kül+ça=külçə. Kül sözün köküdür, isimdir, hazırda dilimizdə işlənir. Onun sonuna çə sözdüzdəldici şəkilçisi artırılmaqla külçə sözü yaranmış.

Sər+çə=sərçə. Bir quşun adıdır. Sər sözün köküdür və feilin əmr formasıdır. Paltarı sər-mək, otu sər-mək, taxılı sər-mək və s. Sər kökünə çə sözdüzdəldici şəkilçisinin qoşulması sərçə sözünü əmələ gətirir. Feildən isim alınmış.

Sər sər-mək feilinin də köküdür. Türk dilinin öz sözdür. Onu alınma sər (baş) sözüylə qarşıdırmaq olmaz. Sərdən, sərgi sözlərinin də kökü sər hecasıdır.

Düy+çə=düyçə. İpi cəhrədə ayıranda iyin üstünə yığılan topa düyçə adlanır. Düy düyləmək, düyünləmək kimi feillərin, düyün, düymə isimlərinin də köküdür. Ona çə sözdüzdəldici şəkilçisi qoşulmaqla düyçə sözü yaranmış.

Kələf+çə=kələfçə. İpi boyamaq üçün düyçələri kələf halına salırlar. Belə olanda ip yaxşı boyanır. Boyanmış kələfləri yumaqlamaq üçün onu fırlanan kələfçəyə taxırlar. Kələfçə ağacdan və ya kəmərdən hazırlanır. Bu söz kələf kökündən və onun sonuna artırılmış çə sözdüzdəldici şəkilçisindən yaranmış.

Nim+çə=nimçə. Nimçə bir qabdır. Nim/nom qədim türkcədə müstəqil sözdür. Tale, yazı və s. anlamlarda işlənib. Ona çə sözdüzdəldici şəkilçisi birləşib.

Qön+çə=qönçə. Təzəcə açmaq istəyən güldür. Qön kökündən və çə sözdüzdəldici şəkilçisindən əmələ gəlib.

Çəm+çə=çəmçə, kü+çə=küçə, ke+çə=keçə, be+çə=beçə, düy+çə=düyçə, qələm+çə=qələmçə, gölmə+çə=gölməçə kimi onlarla sözün birinci və ikinci hecaları kök, sonuncu hecası çə sözdüzdəldici şəkilçisidir.

Qay+çə=qayçı. Bir kəsicinin alətin adıdır. Qay kökündən və çə sözdüzdəldici şəkilçisindən əmələ gəlmiş isimdir.

Al+çə=alçı. Aşıq-aşıq oyununda aşığın durduğu vəziyyətlərdən biridir. Al sözün köküdür, onun haqqında öncə danışılıb. Ona çə sözdüzdəldici şəkilçisi qoşulmaqla alçı sözü düzəlib.

Pay+çə=payçı. Payçı sözünün iki anlamı var. 1. Kiminləsə, nəyəsə ortağ, şərik olmaq. Orda onun payı var; 2. Paybölən. Hər adam pay bölmə bilmir. Bu işin də öz ustalrı olur. Ona görə payı çox zaman payçılara böldürürlər. Sonuncu anlam peşə bildirir. Hər ikisi isimdir. Mən burada sözün birinci anlamını götürmüşəm, çünki çı, çı, çu, çü şəkilçiləriylə daha çox peşə bildirən terminlər yaranır. Mən onlara toxunmuram. Payçı sözü hər iki anlamda bu gün də işlənir. O, pay kökündən və ona qoşulmuş çı sözdüzdəldici şəkilçisindən əmələ gəlib.

Saya+çə=sayaçı. Sayaçı çoban nəğməsinin, xalq şeiri şəkllərindən birinin adıdır. Səyə kökündən və ona qoşulmuş çı sözdüzdəldici şəkilçisindən yaranmış isimdir. Səyə sözü berrəngli, sadə anlamında bu gün də işlənir.

Qır+çə=qırçı. Bu sözün də iki anlamı var: 1. Qırçı qırbasan deməkdir, peşə bildirir. 2. Qıymaz, xəsis, əli bərk adamlara da qırçı deyirlər və burada onun sonuncu anlamı götürülüb. Qır sözün köküdür, çı ona qoşulmuş sözdüzdəldici şəkilçidir.

Ke+çə=keçi. Ev heyvanıdır. Ke sözün kökü, çə sözdüzdəldici şəkilçidir. Bunu təsdiqləyən odur ki, həmin kökə həm də çə sözdüzdəldici şəkilçisi qoşula bilər: ke+çə=keçə. Ke+çəl=keçəl; ke+çid=keçid; ke+tyik=keçik; ke+şik=keşik və s. sözlər də həmin kökdən əmələ gəlib.

El+çə=elçi. El sözün köküdür, bu gün də dil-də işlədilen sözdür. Çı ona qoşulmuş sözdüzdəldici şəkilçidir. Elçi düzəltmə söz olub, isimdir.

Quş+çə=quşçu etnonimdir, qədim bir türk tayfasının adıdır. Onu quş saxlayan adamları qarşıdırmaq olmaz. Quş sözünə çə sözdüzdəldici şəkilçisi qoşulmaqla yaranmış.

Qo+çə=qoçu isimdir, qo sözün kökü, çə ona qoşulmuş sözdüzdəldici şəkilçidir.

Yol+çə=Yolçu şəxs adıdır, isimdir. Yol kökündən və çə sözdüzdəldici şəkilçisindən alınmış. Yol gedən adama da yolçu deyirlər.

Burada peşə bildirən sözlərə toxunulmayıb, çünki çə, çə şəkilçiləri peşə bildirən söz yaratmır. Onların altı cür yazıldığını təsdiqləmək üçün peşə bildirməyən sözlər seçilmişdir. Halbuki çı, çı, çu, çü şəkilçilərinin köməyi ilə yüzrlərlə peşə bildirən sözlər düzəlmişdir və onların hamısı isimdir.

Çə, çə, çı, çı, çu, çü iki səslili şəkilçilərinin sonuna uyğun olaraq, q və k samit səsləri artırılmaqla üç səslili çaq, çək, çıq, çik, çuq, çük sözdüzdəldici şəkilçiləri əmələ gəlmişdir. Onların köməyi ilə türk dilində yüzrlərlə yeni sözlər yaranmış.

Qır+çə=qırçaq etnonimdir. Qədim və böyük türk tayfalarından birinin adıdır. "Dədə Qorqud" dastanında tez-tez adı çəkilir. Qırçaq Məliyin ayamasıdır, yəni o qırçaq tayfasındandır. Qır sözün köküdür. Qədim türk dilində qıraq, kənar, sahil (çayın, gölün, dənizin qırağı) anlamında işlənib. Qızıl, qımışmaq, qısa, qılgıncım, qızartı, qumız, qıyıq, qıji, qıdıq kimi onlarla sözün də köküdür. Qır kökünə çəq sözdüzdəldici şəkilçisi artırılmış, onları bir-birinə p bitişdirici samiti bağlamışdır. Sözün kökü qır sözündə ola bilər. Qırçaq sözünü xalq qırçaq kimi tələffüz edir. Ancaq bunun ehtimalı azdır.

Qol+çə=qolçaq qola dolanan sarğıdır. Qol sözün kökü olub, bədən üzvünün adıdır. Ona çəq sözdüzdəldici şəkilçisi artırılmaqla qolçaq sözü əmələ gəlib.

Yan+çaq=yançaq. Yan sözün köküdür. Bu gün də dildə işlənmə sözdür. Ona çaq sözdüzəldici şəkilçisi qoşulmaqla yançaq ismi alınıb.

U+çaq=uçaq. Burada sözün kökü *u* saitidir. Azərbaycan dilində sözlərin başında və ortasında təklidə heca əmələ gətirən sait səslərin hamısı söz köküdür [1, s.12; 3, s.345-346]. Hecca qanunu da bunu belə tələb edir [5].

Uçaq sözünün kökü *u* saitidir. Çağ ona qoşulmuş sözdüzəldici şəkilçidir.

Uçaq çoxanlamlı sözdür. Daha çox iki anlamda işlənir: 1. Uçaq-təyyarə; 2. Uçaq-cənnət. "Dədə Qorqud"da cənnət anlamında uçaq sözü işlənib: "Ağ saqqallı baban yeri uçmaq olsun!" [2, s.71]. Azərbaycan türkçəsində təyyarə sözünü uçaqla əvəzləməyin də vaxtıdır.

Qa+çaq=qaçaq. Öncə deyildiyi kimi, qa sözün köküdür. Ona çaq sözdüzəldici şəkilçisi artırılmışdır. Lakin burada ikinci yol da var ki, o daha çox ağlabatandır. Çağ sözdüzəldici şəkilçisi qaç kökünə qoşulmuşdur. Bu zaman qaç sözündəki ç səsi düşmüşdür. Qaçaq və qaç sözlərinin anlamca yaxınlığı da ikinci yolun daha ağlabatan olduğunu təsdiqləyir.

Sa+çaq=saçaq. Qaçaq sözündəki hər iki yol bu sözə də aiddir. Sözün kökü həm sa, həm də saç ola bilər. Məncə, ikinci hal daha doğrudur, çünki saç və saçaq sözlərinin anlamları arasında da bir bənzərlik, yaxınlıq var. Saç sözünə çaq sözdüzəldici şəkilçisi birləşmiş, birinci ç səsi düşmüşdür.

Bı+çaq=bıçaq sözünün də kökü *bı* yox, bıç olmalıdır, çünki qədim türk dilində kəsməyə bıçaq deyilmişdir. Bıç kökünə çaq sözdüzəldici şəkilçisi qoşulmuş və bu zaman birinci ç səsi düşmüşdür. Bıçaq sözü "Dədə Qorqud"da da işlənib: "Sünkükləri xurd oldu. Basdı, boğazladı, bıçaq çıxarıb dərisini üzdü..." [2, s.100]. Bıçqı sözü də eyni ilə bıç kökünə qı sözdüzəldici şəkilçisi artırılmaqla yaranıb.

Lə+çək=ləçək qadın baş örtüyüdür. Lə sözün kökü, çək ona qoşulmuş sözdüzəldici şəkilçidir. Lə söz kökündən Ləki, ləkə, ləpır, ləlik, ləpə, ləçək, lələk kimi sözlər də yaranıb.

Çi+çək=çiçək ç kökündən və çək sözdüzəldici şəkilçisindən düzəlib. Həm gül, həm qız adıdır. "Dədə Qorqud"da Banuçiçəyin adının da ikinci hissəsi çiçək sözdür.

Bir+çək=birçək. Bir say olub, sözün köküdür. Ona çək sözdüzəldici şəkilçisi qoşulub. "Dədə Qorqud"da da işlənib: "Ağbirçəkli qarının saçın dardı (yoldu)" [2, s.23].

Mil+çək=milçək mil kökündən və çək sözdüzəldici şəkilçisindən əmələ gəlib, bir həşəratın adıdır, isimdir.

Dib+çək=dibçək dib kökünə çək sözdüzəldici şəkilçisi artırılıb.

Dil+çək=dilçək dil kökünə çək sözdüzəldici şəkilçisi qoşulmaqla yaranıb. Dil həm bədən üzvünün adı, həm də danışmaq, yazı vasitəsi olub, təmiz türk sözdür. Onu ürək anlamında işlənməmiş alman dil sözüylə qarışdırmaq olmaz. Bəzi adamlar haqqında deyirlər: "Dili də var, dilçəyi də".

Ximir+çək=ximirçək nə ətdir, nə sümük. Sözün ximir kökü xımır ola bilər. "Xımır-xımır yemək" deyimində bunu görürük. Çək sözdüzəldici şəkilçisi incə səslidən yarandıqına görə, xımır sözünü Ahəng qanunu pozulmasın deyə ximir şəklinə salıb.

Pal+çiq=palçiq pal kökünə çiq sözdüzəldici şəkilçisi qoşulmaqla alınıb. Pal qədim türk dilində müstəqil söz olub, paltar anlamında işlənib. İndi də pal-paltar sözünün tərkibində saxlanıb.

Qıl+çiq=qılçiq sözündə qıl kök, çiq sözdüzəldici şəkilçidir. Qılçiq taxılın sümbülündə olur.

Ala+çiq=alaçiq yaylaqda çadırdan qurulan evdir. Sökülüb-qurula bilir. Ona coma, binə və s. də deyirlər. Ala düzəltmə söz kökünə (a+la=ala) ikinci sözdüzəldici çiq şəkilçisi qoşulub.

Çə+çik=çəçik atın ağzında yüyənin keçdiyi diş olmayan boş yerdirdir. Çə söz kökünə çik sözdüzəldici şəkilçisi artırılıb.

Kəm+çik=kəmçik bir şeyin çatışmazlığı, azlığı deməkdir. Kəm kökü də eyni anlamı bildirir. Ona çik sözdüzəldici şəkilçisi əlavə edilib.

U+çuq=uçuq uçmuş yerə və dodaqlarda qorudan yaranmış səpgiyə deyilir. Sözün kökü *u*, ona qoşulmuş sözdüzəldici şəkilçisi çuqdur.

Bu+çuq=buçuq Türkiyədə işlənir. Bir şeyin yarı, parası deməkdir. Bu kökünə çuq sözdüzəldici şəkilçisi artırılmaqla yaranıb.

Bur+çuq=burçuq "Dədə Qorqud"da da işlənib: "Baxdı gördü kim, ayın on dördünə bənzər

bir məhəbub, ala gözlü gənc yigit burçuq-burçuq tərləmiş, uyur, gələndən, gedəndən xəbəri yox" [2, s.140].

Söz bur kökünə çuq sözdüzəldici şəkilçisi artırılmaqla düzəlib və şiddətləndirmə bildirmək üçün təkrarlanıb. Bu söz dilimizdə işlənməmiş puçur-puçur sözüylə səsləşir.

Kü+çük=küçük itin balasıdır. Kü sözün köküdür. Ona çük sözdüzəldici şəkilçisi artırılıb.

Öl+çük=ölçük uşaqlar oynayanda ölçük qururlar. Söz öl kökünə çük sözdüzəldici şəkilçisi qoşulmaqla alınıb.

Qo+ca=qoca həm şəxs adıdır, həm də qocalığı bildirir. Qo söz kökündən və ca sözdüzəldici şəkilçisindən ibarətdir.

Ba+ca=baca qara damların üstündəki açıq yer, işıq düşən yerdirdir. Ba kökünə ca sözdüzəldici şəkilçisi birləşmişdir.

Yon+ca=yonca yem bitkisidir. Yon kökünə ca sözdüzəldici şəkilçisi artırılmaqla düzəlib.

Şor+ca=şorca qədim Azərbaycan torpağı olan Göycədə kənd adıdır. Şor kökündən və ca sözdüzəldici şəkilçisindən əmələ gəlib.

Qara+ca+Qaraca şəxs adıdır. "Dədə Qorqud"da Qaraca çoban var. Məşhur aşıqlarımızdan biri Qaraca oğlandır. Gəncə aşıqlarından birinin adı Qaraca İbrahim olub. "Qaraçı" saz havası əslində "Qaraca" olmalıdır. Onun "Qaraçı" adlanması heç bir məntiqə sığmır.

Sözün kökü qaradır, ona ca sözdüzəldici şəkilçisi qoşulub.

Ge+çə=geçə ge kökünə çə sözdüzəldici şəkilçisi artırılmaqla alınıb.

Geçə sözü qədim türk dilində ge şəklində bir hecadan ibarət olub.

Cü+çə=cüçə toyuğun balasıdır. Cü kökünə çə sözdüzəldici şəkilçisi qoşulmaqla yaranıb.

Gən+çə=Gəncə Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən biridir. Nizami Gəncəvinin doğduğu və yaşayıb-yaratdığı şəhərdir. Gən sözün kökü, çə ona qoşulmuş sözdüzəldici şəkilçisi dir.

Göy+çə=Göyçə şəxs adıdır. Alçanın bir növü də göyçə adlanır. Göy sözün köküdür. Ona çə sözdüzəldici şəkilçisi artırılıb.

Ba+çı=bacı ba söz kökündən və cı sözdüzəldici şəkilçisindən əmələ gəlib.

San+çı=sancı. Burada san sözün köküdür. Ona cı sözdüzəldici şəkilçisi əlavə edilib.

İn+ci=İnci qadın adıdır. Həm də az tapılan, nadir daş-qaşa deyilir. İn kökündən və ci sözdüzəldici şəkilçisindən yaranıb.

Əmi+ci=əmicə ağacın xırda kökləridir. Onlara əmicə tellər deyilir. Sözün kökü əm, ona qoşulmuş sözdüzəldici şəkilçisi ci-dir. İ burada bitişdirici saitdir. Əmicə və əm sözləri anlamca da bir-birinə yaxındır.

İlk baxışda belə təəvvür yarana bilər ki, sözün kökü əm yox, əmidir. Ancaq burada sözün kökü əmi deyil. Əmicə sözünün onunla heç bir anlam yaxınlığının olmaması bu fikri təsdiqləyir.

Ci+ci-bi+ci=cici-bici. İnsanlar arasındakı isticari, yaxın ilişini bildirir. Dilimizdə "filankəsələr yaman cici-bicidilər" deyimini var. Bəzən əzizləmək üçün anaya da Cici deyirlər. Cici sözü ci hecasının təkrarlanması, yaxud ona ci sözdüzəldici şəkilçisi qoşulmaqla yaranıb. Bici sözü isə bi kökünə ci sözdüzəldici şəkilçisi artırılmaqla alınıb.

Mər+ci=mərci birdənli bitkinin adıdır. Sözün kökü mə olmalıdır. Bu halda ci sözdüzəldici şəkilçisi, r bitişdirici samitdir. Əgər sözün kökü mə hecasıdır, onda ci sözdüzəldici şəkilçisi birbaşa ona birləşib.

Kü+cü=küçü xalçaçılıqda işlənilən termindir. Arğacı keçirmək üçün alt və üst ərişlərin bir-birindən aralanmasına kücü deyilir. Kü sözün kökü, cü sözdüzəldici şəkilçidir.

Bür+cü=Bürçü şəxs adıdır. Koroğlunun arvadı Nigar xanımın qardaşının, yəni xotkarın oğlunun adı Bürçü sultanıydı. Dastanda təhrif edilib Gürcüoğlu Məmməd kimi yazılmış dalinin adı da Bürçüoğlu Məmməddir. Bür sözün köküdür. Ona cü sözdüzəldici şəkilçisi birləşib.

Töy+cü=töycü qədimdə vergi növü olub. Töy kökünü cü sözdüzəldici şəkilçisi əlavə edilib.

İki səslə ca, çə, cı, ci, cu, cü sözdüzəldici şəkilçilərinin sonuna uyğun olaraq, q və k səsizləri artırılmaqla üç səslə caq, çiq, cıq, cuq, cük sözdüzəldici şəkilçiləri alınır. İndi onların köməyi ilə yaranmış sözlərə baxaq:

San+caq=sancaq san kökündən və caq sözdüzəldici şəkilçisindən yaranıb.

Bu+caq=bucaq bu söz kökünə caq sözdüzəldici şəkilçisi qoşulmaqla düzəlib.

Qu+caq=qucaq qu söz kökündən və caq sözdüzdəldici şəkilçisindən əmələ gəlib.

Caq sözdüzdəldici şəkilçisinin köməyi ilə ocaq, olacaq, oduncaq, bacaq, yanacaq, sıcaq, alacaq, duracaq kimi çoxlu sözlər yaranıb.

Əl+cək=əlcək sözündə kök də, əl də aydın görünür.

Pen+cək=pencək sözündə cək sözdüzdəldici şəkilçisi pen kökünə qoşulub. Pen pendir sözünün də köküdür. Sözüün kökü pe də ola bilər. Bunları hələlik dəqiq ayırd etmək olmur.

Bö+cək=böcək. Burada cək sözdüzdəldici şəkilçisi, bö kökdür. Börü, böyür, böyələk, böyük kimi onlarla sözüün də kökü bö hecasıdır.

Əm+cək=əmcək sağılan heyvanların məməsidir. Burada əm sözün kökü olub, əmmək feilinin əmr formasıdır. Hazırda dilimizdə işlənir. Əmcək sözünün əm və cək hecalarından yaranmış aydın görünür. Əmcək sözü "Dədə Qorqud"da da işlənib: "Qıvradı, qızın bağdamasını aldı əmcəyindən tutdu..." [2, s.51].

Cək sözdüzdəldici şəkilçisinin köməyi ilə bürüncək, dirəncək, geyəcək, yiyəcək kimi onlarla sözlər yaranıb.

A+cıq=acıq a söz kökünə cıq sözdüzdəldici şəkilçisi qoşulmaqla alınıb.

Qan+cıq=qancıq sözündə qan kökdür. Caq sözdüzdəldici şəkilçisi ona birləşib.

Qı+cıq=qıçıq sözü qı kökünə cıq sözdüzdəldici şəkilçisi artırılmaqla düzəlib.

Alma+cıq=almacıq başda bir sümüyün adıdır. Alma kökünə cıq sözdüzdəldici şəkilçisi qoşulmaqla əmələ gəlib.

Dağar+cıq=dağarcıq dərindən hazırlanmış qabdır. Burada cıq sözdüzdəldici şəkilçidir. "Dədə Qorqud"da da işlənib: "Çoban dağarcığı çıxardı, yedilər" [2, s.37].

Öynə+cik=öynəcik. Öynə bir dəfəlik, bir oturmaqlıq yeməyə deyilir. Söz öynə kökündən və cək sözdüzdəldici şəkilçisindən yaranıb. "Dədə Qorqud"da da işlənib: "Arpa ətməyi, acı soğan öynəciki deyəyimin? – dedi" [2, s.83].

Bal+cıq=balcıq qılının dəstəyinə deyilib. "Dədə Qorqud"da da işlənib: "Qılının balcığı qan, odaya gəldi" [2, s.105].

Buğa+cıq=buğacıq. Buğa sözün kökü, cıq ona qoşulmuş sözdüzdəldici şəkilçidir.

"Dədə Qorqud"da ləqəbdir. Buğacıq Məlik bu adla tanınıb.

Gəlin+cik=gəlincik. Gəlin sözün köküdür. Ona cik sözdüzdəldici şəkilçisi artırılıb. Cik şəkilçisi kiçiltmə bildirir.

Gi+cik=gicik gicikmə, qaşınma anlamında işlənir. Gi söz kökünə ci sözdüzdəldici şəkilçisi qoşulmaqla yaranıb.

Ev+cik=evcik uşaqların qurduqları balaca evdir. Ev sözün köküdür. Ona cik sözdüzdəldici şəkilçisi birləşib.

Təpə+cik=təpəcik balaca təpədir. "Dədə Qorqud"da da işlənib: "Kül təpəcik olmaz" [2, s.15].

Dərə+cik=dərəcik balaca dərə deməkdir. Dərə kökünə cik sözdüzdəldici şəkilçisi qoşulmaqla alınıb.

Mun+cuq=muncuq bəzak, zinət əşyasıdır. Mun sözün köküdür. Ona cuq sözdüzdəldici şəkilçisi qoşulmaqla düzəlib.

Pul+cuq=pulcuq baliqda olur. Pul söz kökündən və ona birləşmiş cuq sözdüzdəldici şəkilçisindən ibarətdir.

Su+cuq=sucuq həmişə su olan yerdir. Su kökünə cuq sözdüzdəldici şəkilçisi artırılıb.

Son+cuq=soncuq eşşəyin təpik atmağına soncuqlamaq, yaxud eşşək soncuq atır deyirlər. Son sözün köküdür. Ona cuq sözdüzdəldici şəkilçisi birləşib.

Tumur+cuq=tumurcuq. Ağac yazqabağı çiçək açmazdan qabaq tumurcuqlayır. Söz tumur kökündən və ona birləşmiş cuq sözdüzdəldici şəkilçisindən əmələ gəlib.

Qoyun+cuq=Qoyuncuq Şumerdə bir şəhərin adı olub. Qoyun söz kökünə cuq sözdüzdəldici şəkilçisi qoşulub.

Quzu+cuq=quzucuq. Quzu sözün kökü, cuq ona birləşmiş sözdüzdəldici şəkilçidir. "Dədə Qorqud"da da işlənib: "Ağca qoyunlar olan yerdə bir quzucuğu olmazmı olur?" [2, s.40].

Cü+cük=cücük kartofun lap xırdasına deyilir. Cü sözün köküdür. Cük sözdüzdəldici şəkilçisi onun sonuna əlavə edilib.

Kül+cük=külcük az miqdarda küldür. Kül kökünə cük sözdüzdəldici şəkilçisi artırılmaqla alınıb.

Nəticə / Conclusion

Azərbaycan dilində altı cür yazılan sözdüzdəldici şəkilçilərin köməyi ilə düzələn sözlərin sayı yetərinə çoxdur. Həmin şəkilçilər daha çox söz köklərinə qoşulur və isim yaradır. Lakin onlar düzəlməyə və mürəkkəb sözlərə də qoşulur. Onlar sifət, say, zarf kimi, digər nitq hissələri də əmələ gətirir. Burada isimlərin seçil-

məsinə ona görə üstünlük verilmişdir ki, sözdüzdəldici şəkilçilərin köməyi ilə onların yaradılması araşdırma zamanı fikrin sübutu üçün daha böyük önəm daşıyır.

Yuxarıda deyilənlər məqalədə haqqında danışılan sözdüzdəldici şəkilçilərin altı cür yazıldığını inandırıcı şəkildə təsdiqləyir.

Ədəbiyyat / References

1. Əhmədov B. Azərbaycan dili şivələrində fonosemantik söz yaradıcılığı. Bakı: BDU nəşriyyatı, 1994.
2. "Kitabi-Dədə Qorqud" (tərtib edəni H.Araslı). Bakı: Gənclik, 1978.
3. Sadiq İ. "Şumer və türk dillərində ilk sözlər və səs artımı yolu ilə söz yaradıcılığı" / Dilçilik İnstitutunun Əsərləri, №1. Bakı, 2018.
4. Sadiq İ. "Şumer və türk dillərində eyni semantik söz yuvaları" / Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Ziya Musa oğlu Bünyadovun xatirəsinə həsr olunmuş "Müasir şərqşünaslığın aktual problemləri" ("Ziya Bünyadov qıraətləri") mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın (16-17 oktyabr 2017-ci il, Bakı) materialları. Bakı, 2018.
5. Sadiq İ. "Türk dilində Heca qanunu" / Sivilizasiya, №1. Bakı, 2016.
6. Sadiq İ. Azərbaycan dilində altı cür yazılan sözdüzdəldici şəkilçilər / Filologiya və sənətsünaslıq, №1. Bakı, 2021.
7. Sadiq İ. Azərbaycan dilində sözdüzdəldici şəkilçi yaradan saitlətlər / Filologiya və sənətsünaslıq, №2. Bakı, 2021.

Словообразование в азербайджанском языке

Ислам Садыг

Доктор филологических наук

Институт фольклора НАНА. Азербайджан.

E-mail: islamsadiq1953@yahoo.com

Резюме. Написания в двух и четырех видах словообразующих аффиксов в азербайджанском языке показаны в литературе по языкознанию и этой теме посвящен ряд исследований. Несмотря на то, что большинство словообразующих аффиксов пишется в шести видах, по сей день этой проблемы не коснулись в азербайджанском языкознании. Был выдвинут тезис об описании в шести видах многих словообразующих аффиксов на азербайджанском языке, что нашло свое подтверждение. В данной статье продолжают эти исследования, показывается, что словообразующие аффиксы *саq, çək, cıq, çik, çuq, çik, саq, сək, cıq, cik, cuq, cük* преобразованы путем прибавления согласных звуков *g* и *k* к концу словообразующих аффиксов *ça, çə, çı, çi, çu, çü, са, сə, сı, сi, сu, сü*; на основе многих примеров, созданных с помощью этих аффиксов, доказываются что они пишутся шестью способами.

Ключевые слова: азербайджанский язык, словообразующий аффикс, аффиксы, используемые в шести видах, словообразование